

3 AVIOLIITTO YHTEISKUNNALLISENA JA KIRKOLLISENA INSTITUUTIONA SUOMESSA 1200-LUVULTA 2000-LUVUN ALKUUN OIKEUDELLISTEN NÄKEMYSTEN VALOSSA

Jyrki Knuutila

Avioliitto tieteellisen tutkimuksen kohteena

Käsite *avioliitto*¹ on kautta aikojen herättänyt tunteita. Tunteet voivat olla yksityisen ihmisen tunne-elämyksiä, esimerkiksi avioliittoa solmittaessa myönteisiä ja siitä erottaessa kielteisiä. Yksilöllisten tunteiden lisäksi avioliitto käsitteenä on herättänyt tunnepohjaisia mielipiteidenvaihtoja silloin, kun on ollut kysymys esimerkiksi sen määrittelystä, solmimisesta ja oikeusseuraamuksista. Tällaista keskustelua on käyty 2010-luvulla Suomessa erilaisten sosiaalisten ja uskonnollisten yhteisöjen sekä myös yhteiskunnallisten toimijoiden parissa. Esimerkkeinä tästä voidaan mainita kaksi sosiaalisessa mediassa käytyä keskustelua. Niistä ensimmäisen kohteena on ollut avioliiton ja avioliiton välinen suhde oikeusseuraamusten näkökulmasta. Tätä ovat pohjineet erityisesti avoliitossa elävät, lapsia saaneet pariskunnat.² Jälkimmäinen keskustelu on kohdistunut kysymykseen, voivatko samaa sukupuolta olevat solmia kristillisen avioliiton.³

Miksi avioliitto herättää niin paljon tunteita? Vastaus piilee siinä, että avioliittoa voi perustellusti pitää ilmiönä, jolla on yksilöllinen, yhteisöllinen

1 Käsitteellä ”avioliitto” tarkoitetaan tarkoin määrättyllä tavalla vahvistettua kahden ihmisen välistä yhteiselämän muotoa, joka on jatkuva ja tiivis. Ks. Avioliitto 2016.

2 Esim. Avioliitto vs. avoliitto 2016. Käsitteellä ”avoliitto” ymmärretään sellaista kahden ihmisen avioliitonomaista yhteiselämää, jota ei ole vahvistettu juridisesti. Avioliitto 2016.

3 Askola 2014; Turunen 2015.

ja yhteiskunnallinen ulottuvuus. Tähän on kiinnitetty huomiota 1900-luvulla ja 2000-luvun alussa myös tieteellisessä tutkimuksessa. Avioliittoa on tarkasteltu kriittisesti maailmanlaajuisesti eri kulttuurikonteksteissa usealta näkökannalta.⁴ Suomessa avioliittoa on käsitelty erityisesti yhteiskunnallisen, yhteisöllisen ja yksilöllisen ulottuvuuden näkökulmista.⁵ Koska avioliitto on tärkeä ja pysyvä ilmiö yksittäisen ihmisen, yhteisön ja yhteiskunnan elämässä, se on merkittävä instituutio ja tutkimuskohde.

Instituutio-käsite ja avioliitto

Käsite *instituutio* voidaan ymmärtää tieteellisen määrittelyn perusteella sel-laiseksi vakiintuneeksi tavaksi ja käyttäytymismalliksi, joka on tärkeä yhteis-kunnalle tai yhteisölle. Instituutioihin kuuluvat edelleen sellaiset sosiaalisen järjestyksen rakenteet, jotka ohjaavat ja muokkaavat kahden tai useamman yksilön käyttäytymistä. Määrittelyn mukaan instituutio säättää ja pitää yllä myös heidän tavoitteitaan ja yhteistoimintaansa.⁶

Instituutio-käsitteen määrittelyn perusteella avioliiton voidaan ymmär-tää olevan sekä yhteiskunnallinen että yhteisöllinen rakenne, johon kuuluu olennaisena osana määrätty ja säädelty oikeus- ja tapajärjestelmä. Tämän voi puolestaan odottaa olevan sekä yhteiskunnan että yhteisön säätämä eli sen avioliitonäkemys. Sen voi edelleen katsoa määräävän monitahoisesti avioliit-toon liittyvistä asiakokonaisuuksista oikeusseuraamuksineen ja siihen liitty-vine tapoineen, olipa sitten kysymys avioliiton solmimisesta, siinä elämisestä tai siitä eroamisesta. Yhteiskunnallisella instituutiolla käsitetään näin sellaisia avioliittoon liittyviä säännöksiä, jotka ovat sekä lainsäädännössä että yleisessä tapajärjestelmässä. Yhteisöllisellä instituutiolla ymmärretään puolestaan seu-raavassa tämän kokoomateoksen tarkoituksen mukaan sellaisen uskonnollisen yhteisön vastaavaa oikeus- ja tapajärjestelmää, jolle yhteiskunta on antanut laillisen oikeuden toimittaa avioliittoon vihkiminen. Tämä tarkoittaa vuoden

4 Esim. Helsingin yliopiston kirjaston kokoelmiin sisältyy 2 326 avioliittoa koskevaa tutkimusta 8.12.2016. Helka-tietokanta 2016.

5 Yhteiskunnallisen ulottuvuuden näkökulma: esimerkiksi avioliiton solmiminen, siitä eroaminen sekä kumpaankin liittyvät oikeusseuraamukset, esim. Knuutila 1990; Korpiola 1999; Korpiola 2009; Korpiola 2011; Salonen 1999; Salonen 2002; Salonen 2009. Yhteisöllisen ulottuvuuden näkökulma: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon avioliitto-opetus, esim. Meyendorff 1978; Yli-Opas 2010. Yksilöllisen ulottuvuuden näkökulma: sosiologia, perhemoraali sekä seksuaalinen etiikka, esim. Sihvo 1976; Pyllkkänen 2012.

6 Instituutio 2016.

1929 Avioliittolain (seuraavassa siitä käytetään lyhennettä AL) sanamuodon mukaan ”avioliiton päättämistä” eli solmittavan avioliiton juridisen pätevyyden varmistamista ja sen toteamista tämän toimituksen avulla. Tämä tapahtuu sekä yhteiskunnallisen että kyseisen kirkko- tai uskontokunnan oman uskonnollisen lainsäädännön perusteella ja siihen perustuvien muodoin.⁷

Tämän artikkelin tehtävä

Tässä artikkelissa avioliittoa tarkastellaan *instituution* näkökulmasta. Koska tämän kokoomateoksen näkökulma on Suomessa, seuraavassa tarkastellaan uskonnollisista yhteisöistä ainoastaan suurinta, Suomen evankelis-luterilaista kirkkoa ja sen edeltäjiä, läntisen kristinuskon tulkinnan mukaisia Ruotsin kirkkoa ja katolista kirkkoa eli keskiaikaista Turun hiippakuntaa.⁸ Tästä käytetään seuraavassa termiä *kirkko*.

Yhdistävänä tekijänä sekä yhteiskunnalliselle että kirkolliselle avioliittoinstituutiolle on siis avioliittoa koskeva lainsäädäntö, joka on ollut sekä yhteiskunnan että kirkon määräämä. Tämä artikkeli tarkastelee avioliittoa sekä yhteiskunnallisen että kirkollisen lainsäädännön näkökulmasta 1200-luvulta 2000-luvun alkuun. Aikarajaus perustuu siihen, että kristillisen kirkon voi osoittaa toimineen tällöin organisoidusti.⁹

Kirkollisen avioliitonäkemyksen voi otaksua olleen vuorovaikutussuhteessa myös yhteiskunnalliseen, avioliittoa koskeneeseen lainsäädäntöön sekä antamalla että ottamalla siitä vaikutteita. Edelleen voi olettaa, että tämä vuorovaikutussuhde on sisältänyt myös ristiriitoja näiden kahden

7 Avioliittolaki 234/1929 1 § 1: ”Avioliitto on päätettävä kirkollisella tai siviilivihkimisellä”; Avioliittolaki 234/1929 (2016):n vastaava 1:1 § 1 määrää ”Avioliitto solmitaan vihkimisellä” (säännös vuodelta 1987, 16.4.1987/411); Avioliittolaki 234/1929 (2016) 1:1 § 1, 4:14 § 2, (kyseinen säännös muutettu 29.8.2008/572), 16 § 1 (kyseinen säännös muutettu 16.4.1987/411). Yli 40 rekisteröidyllä uskonnollisella yhteisöllä on Suomessa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja ortodoksisen kirkon ohella yhteiskunnan myöntämä vihkimisoikeus vuoden 2016 alussa. Rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat, joilla on vihkimisoikeus 2016.

8 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon historiasta edeltäjiin ks. Heikkilä & Heininen 2016.

9 Kristinuskon katsotaan tutkimuksessa tulleen Suomeen vähitellen 800-luvulta alkaen. Tätä kautta kutsutaan kristillistämisen kaudeksi. 1200-luvun alusta alkaen kristinuskoko oli juurtunut Suomeen ja kirkko saattoi aloittaa organisoidun toimintansa rakentamalla yleis-, alue- ja paikallishallinnon sekä laatimalla oman lainsäädäntönsä ja ”rituksensa” eli yhtenäisen, säädetyn tavan toimittaa jumalanpalveluselämään liittyvät eli toiminnalliset elementit. Esim. Knuutila 2006, 62–102 ja siinä mainittu kirjallisuus.

avioliitonäkemyksen eroista johtuen.¹⁰ Lainsäädännön määräysten perusteella tarkastellaan yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliitonäkemyksen välistä suhdetta erityisesti oikeussäädösten näkökulmasta. Mitä ne kertovat tästä suhteesta ja siihen sisältyneestä vuorovaikutuksesta ja ristiriidoista? Huomio kiinnitetään tällöin ainoastaan avioliiton määrittelyyn sekä sen solmimiseen. Viimeksi mainitussa yhteydessä tarkastellaan myös avioliittoon vihkimistä. Artikkelin on jaettu tämän mukaan kolmeen jaksoon. Tarkastelu perustuu pääosin aikaisemman tutkimuskirjallisuuden varaan.

Yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliitonäkemyksen välinen vuorovaikutus ja ristiriita

Ensimmäinen tunnettu tieto avioliiton solmimisesta Suomen alueella on 1200-luvun puolivälistä (todennäköisesti 1245–1249). Paavi Innocentius IV (1243–1254) salli tuolloin sellaisten avioliittojen jäävän voimaan, jotka kristityt suomalaiset olivat solmineet ennen kääntymistään kristinuskoon.¹¹ Tästä voi päätellä, että kristillisesti solmitut avioliitot alkoivat yleistyä ainakin jossakin määrin tuosta ajankohdasta lähtien. Tämä merkitsi samalla sitä, että kristillinen avioliitonäkemyksensä ja sen mukainen opetus levisivät vähitellen Suomeen.

Miten avioliitto sitten tuon opetuksen mukaan ymmärrettiin 1200-luvun puolivälistä alkaen aina 1500-luvun alkupuolelle asti, jolloin reformaation näkemys avioliitosta alkoi saada jalansijaa? Suomi alueena oli osa Ruotsia, joka oli 2000-luvun alun termein ilmaistuna enemmänkin mahtisukujen hallitsema alueellinen kokonaisuus kuin valtio. Tällä alueella vallitsi myös jonkinlainen kulttuurinen yhtenäisyys, johon vaikuttivat sekä lainsäädäntö että kristinusko näkemyksineen ja tulkintoineen. Yhteiskunta ja kirkko elivät muutenkin sopusoinnussa, sillä kristinusko omaksuttiin kaikissa yhteiskunta- ja kansankerroksissa. Kirkko sai tällöin muun muassa verovapauden ja laajan maaomaisuuden.¹² Avioliittoinstituution sisältöä ja ymmärtämistä tuona aikakautena on siksi mahdollista tarkastella sekä yhteiskunnallisten että kirkollisten lähteiden avulla.

10 Esim. Knuutila 1990, 28–96, 594–595; Korpiola 2009. Yhteiskunnalliset ja kirkolliset avioliittoa koskevat lainsäädännölliset lähteet esitellään seuraavassa tarkemmin silloin, kun ne otetaan ensimmäisen kerran esille tässä artikkelissa.

11 Knuutila 1990, 20 viite 24.

12 Ks. esim. Nilsson 1998, 15–69 ja siinä mainittu kirjallisuus.

Ruotsalainen, Suomenkin eli Itämaan alueella noudatettu, yhteiskunnallinen germaanisperäinen lainsäädäntö oli moniulotteinen kokonaisuus 1200-luvulta 1500-luvun alkupuolelle. Sen avioliittoa koskeneet säännökset muodostivat kuitenkin tietyn kokonaisuuden. Avioliitto oli kahden suvun liitto, joka koski välittömästi näiden sukujen kahta jäsentä ja heidän lähisukulaisiaan. Avioliiton välityksellä toinen näistä suvuista ja joskus myös molemmat lisäsivät vaikutusvaltaansa ja omaisuuttaan. Tätä kuvaa aina 1400-luvulle saakka käytössä ollut avioliittoa merkitsevä oikeustermi *hionelagh* eli laillinen suvun jäsenyys. Tästä syystä avioliiton solmiminen oli lainsäädännön tarkkaan säätelmä monivaiheinen julkinen eli yhteiskunnan jäsenille avoimesti ilmevä tapahtuma, jota voidaan kutsua avioliiton solmimisprosessiksi. Syntymä ja avioliitto olivat laillisia eli yleisesti hyväksytyjä keinoja liittyä sukuun eli tulla sen jäseneksi.¹³ Käsite avioliitto oli siis ensisijaisesti kahden suvun liitto, jossa suku laajeni toisen suvun jäsenellä ja jonka seurauksena suku sai syntymän välityksellä uusia sukupolvia. Avioliitto vahvisti kumpaakin sukua myös niin, että niistä tuli toistensa liittolaisia.

Avioliiton solmimisprosessi muistutti kauppasopimuksen solmimista. Tapahtumaketjun aloitti kauppasopimuksen aiesopimusta vastannut kosinta, jossa sulhasen ja morsiamen suvut sopivat edustajiensa välityksellä avioliiton solmimisesta. Nämä edustajat olivat puhemies sulhasen suvun edustajana ja morsiamen isä eli naittaja tämän suvun edustajana. Seuraava vaihe oli kihlaus, joka vastasi kauppasopimuksen virallista vahvistamista. Siinä puhemies ja naittaja vahvistivat solmittavan avioliiton virallisesti. Morsiamella oli tämän jälkeen lähes aviovaimon oikeudellinen status, sillä häneen sekaantujaa rangaistiin samalla tavalla kuin aviovaimoon koskenutta. Avioliiton solmimisprosessin seuraava vaihe oli sitten naittaminen, joka vastasi kauppasopimuksen toimeenpanoa. Naittaja luovutti tässä yhteydessä morsiamen sulhasen suvulle. Kauppasopimuksen täytäntöönpanoa vastasi häätjuhla, jossa sulhanen ja

13 Esim. Knuutila 1990, 19–23, 28–39; Korpiola 2009, 19–23 sekä niissä mainitut lähteet ja kirjallisuus. Näihin tutkimuksiin perustuen käsitteellä ”yhteiskunnallinen lainsäädäntö” tarkoitetaan seuraavassa ruotsalaisia 1200–1400-luvulla kirjallisen muotonsa saaneita maakunta-, maan- ja kaupunkilakeja. Ruotsalainen yhteiskunnallinen lainsäädäntö noudatti germaanisten etnisten ryhmien oikeuskäytännöstä ja -tapoja. Germaaneilla tarkoitetaan tässä yhteydessä sellaisia germaaneiksi kutsuttuja etnisiä ryhmiä, jotka asuttivat Brittein saaria, Manner-Euroopan luoteisosia ja Skandinavian etelä- ja keskiosia ajanjaksolla 1700 eKr.–600 jKr. Germaanit 2016.

Käsite ”hionelagh” korvautui 1400-luvulla oikeudellisesti saman sisältöisellä termillä ”äktenskap”, eli aito, laillinen yhteys. Englannin kielen sanojen ”Father, Mother, Brother, Sister in Law” merkitys appivanhempia, lankoa ja kälyä merkitsevinä käsitteinä juontuu germaanisperäisestä avioliiton ymmärtämisestä nimenomaan sukujen väliseksi liitoksi.

Käsitteen ”avioliiton solmimisprosessi” sisältöön palataan seuraavassa alaluvussa ”Yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliiton näkökulman yhteensulautuminen”.

morsian asettautuivat molempien sukujen läsnä ollessa häävuooteeseen. Sen jälkeen hääväki poistui jättäen sulhasen ja morsiamen kahden. Lainsäädäntö piti heitä avioparina hääyönä tapahtuneen avioelämän aloittamisen jälkeen.¹⁴

Katolisen kirkon avioliittokäsitys eli -teologia kiteytyi kanonisen oikeuden kehityksen myötä 1000-luvun taitteessa ja alussa. Avioliitto oli sen mukaan sakramentti, Jumalan itsensä asettama ja siunaama. Kyse ei tällöin ollut vain avioliitosta yleisenä ilmiönä ja tapajärjestelmänä vaan myös yksittäisestä avioliitosta miehen ja vaimon välillä. Jokainen avioliitto oli näet sakramenttinäkemyksen mukaan Jumalan asettama niin, että hän loi puoliset toisilleen ja auttoi heitä löytämään toinen toisensa. Jumala yhdisti ja siunasi heidät, jotta he voisivat jatkaa hänen luomistyötään saamalla lapsia ja lapsenlapsia useammassa sukupolvessa. Siksi avioliitto oli erottamaton eli purkamaton. Sakramenttiopetukseen kuului myös sen korostaminen, että aviopuolisoiden synti vaikeutti heidän elämäänsä avioliitossa. He tarvitsivat siksi Jumalan siunausta, apua ja johdatusta jokapäiväisessä avioelämässään. He olivat toisilleen armonmerkin asemassa. Se merkitsi käytännössä heidän saavan Jumalalta hyveen nuhteettomaan avioelämään ja samalla kristillisen elämän harjoittamiseen, mihin kuului jatkuva avioliiton asettajaan turvaaminen. Näin ollen avioliitto oli siinä eläville kasvatusta iankaikkiseen elämään.¹⁵

Koska avioliitto oli sakramenttina purkamaton, sen solmimiseen täytyi kiinnittää erityistä huomiota. Tämä tarkoitti kaikkien sellaisten inhimillisten asianhaarojen huomioon ottamista, jotka olisivat voineet haitata avioliiton pysyvyyttä. Tässä yhteydessä kirkko ryhtyi korostamaan kahta periaatetta. Ensimmäinen niistä oli selvittää kaikki sellaiset *avioesteiksi* kutsutut seikat, jotka olisivat voineet johtaa jo solmitun avioliiton mitätöimiseen ja siten purkautumiseen. Tätä varten kehittyi kuulutuskäytäntö esteiden selville saamiseksi laajemmalta foorumilta kuin vain lähisukulaisilta. Toiseksi tuli painottaa avioliiton perustumista molempien siihen aikovien vapaaehtoiseen suostumukseen (*consensus facit nuptias* -periaate). Esimerkiksi suvut eivät saaneet pakottaa ketään solmimaan avioliittoa vastoin omaa tahtoaan. Toisaalta kukaan ei saanut avioitua suvun tahdon vastaisesti.¹⁶

14 Esim. Knuutila 1990, 28–39; Korpiola 2009, 19–88 sekä niissä mainitut lähteet ja kirjallisuus.

15 Esim. Knuutila 1990, 263–264; Knuutila 1991 sekä niissä mainittu kirjallisuus. Avioliitto oli yksi seitsemästä sakramentista (kaste, konfirmaatio, rippi, ehtoollinen, avioliitto, sairaan voitelu ja pappeus), joiden avulla kirkko huolehti kunkin kastetun pelastuksesta. Kanonisen oikeuden mukaan tämä tarkoitti sitä, että kastetun tuli viettää elämänsä kirkon yhteydessä osallistumalla sakramenteihin. Sacraments 2016.

16 Esim. Knuutila 1990, 39–42; Korpiola 2009, 89–144 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

Avioliitto sakramenttina oli siis solmittava niin, että kaikki inhimillinen oli tehtävä avioliiton purkamattomuuden varmistamiseksi. Siksi kirkko halusi kontrolloida asiaa julkisen avioliittoon vihkimisen välityksellä. Tästä syystä toimitukseen sisältyi kolminkertainen aviokuulutuskäytäntö avioesteiden selville saamiseksi. Toiseksi valvonta kohdistui avioliiton perustamiseen vapaaehtoisuuteen, minkä avioitujat ilmaisivat papin valvomassa kihlauksessa. Solmitusta avioliitosta tuli purkamaton kuitenkin vasta sitten, kun kihlakumppanit olivat asettaneet sen täytäntöön sukupuolisessa kanssakäymisessä. Näin solmittu avioliitto oli todellinen silloinkin, jos kirkko ei olisi ollut mukana valvomassa avioliiton solmimisen eri vaiheita. Vihkitoimitus oli näin julkinen toimenpide osoittaen avioliiton olevan myös yhteiskunnallinen tapajärjestelmä. Sakramenttina se oli luonnollisesti myös kirkollinen instituutio.¹⁷

Kristillistyminen eli kristinuskon vakiintuminen ja sen näkemysten omaksuminen eri kansanryhmien ja -kerrosten parissa sai aikaan sen, että kristillinen avioliitonäkemys alkoi heijastua myös yhteiskunnallisessa lainsäädännössä. Tämä ilmeni monella eri tavalla maakunta-, maan- ja kaupunkilakien avioliittoa, perimisoikeutta ja kirkkoa koskevissa säädöksissä. Niiden mukaan esimerkiksi molempien avioliiton solmijoiden, erityisesti naisen vapaaehtoinen suostumus oli edellytyksenä avioliiton solmimiselle. Se ei muuttanut sinänsä yhteiskunnallista näkemystä avioliitosta sukujen välisenä liittona, mutta osoitti yhteiskunnallisen lainsäädännön hyväksyneen kristillisen avioliitonäkemys ja ottaneen sen osaksi oikeusjärjestystä. Tätä helpotti se, että kristillinen näkemys avioliitosta painotti suvun suostumuksen tärkeyttä omasta vapaasta tahdostaan avioliittoon aikoville ja avioliiton solmimisen julkisuutta. Vaikka yhteiskunnallinen avioliitonäkemys olikin saanut vaikutteita vastaavasta kirkollisesta, näiden kahden näkemyksen välillä oli kuitenkin ristiriita lähinnä avioliiton solmimiseen liittyneissä kysymyksissä.¹⁸

Kirkon tahto valvoa avioliiton solmimista levisi myös Ruotsiin aiheuttaen ristiriidan yhteiskunnallisen lainsäädännön määräysten kanssa. Vastakkaisuus ilmeni erityisesti siinä, että yhteiskunnallisen lainsäädännön mukaan avioliiton solmiminen oli sukujen välinen asia, kun taas kristinuskon opetus painotti avioliiton solmijoiden vapaaehtoista suostumusta. Kristinuskon vakiintuessa kaikkien kansankerrosten – mahtisukujen, kauppiaiden ja talonpoikien – uskonnoksi kristillinen avioliitonäkemys sai yhä enemmän jalansijaa. Tämä

17 Esim. Knuutila 1990, 39–45; Korpiola 2009, 89–118 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

18 Esim. Knuutila 1990, 43–54; Korpiola 2009, 149–154 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

tapahtui pääsääntöisesti 1200-luvun aikana eri puolilla Ruotsia ja myös sen Itämaassa eli Suomessa.¹⁹

Eri maakuntalakeihin sisällytettiin tällöin kanonisen oikeuden säännöksiä avioliiton solmimisesta. Niistä ne sitten välittyivät maan- ja kaupunkilakeihin 1300–1400-luvuilla. Yhteiskunnallisen lainsäädännön mukaan solmittava avioliitto oli kuuluttettava, jotta saataisiin selville mahdolliset avioesteet. Ne olivat kaikki kanonisen oikeuden määräysten mukaisia. Solmittavat avioliitot tutkittiin näin yhä enenevässä määrin kirkon säännösten mukaisesti, jolloin kirkko alkoi käytännössä valvoa avioliiton solmimista myös institutionaalisesti. Tämä mainittiin myös lainsäädännössä, mutta sillä ei katsottu olevan laajempaa juridista merkitystä. Avioliitto katsottiin edelleen sen solmimisen näkökulmasta pelkästään yhteiskunnalliseksi instituutioksi, jota naittaja sukuyhteiskunnan puolesta valvoi.²⁰

Kirkon suorittama avioliiton solmimisen valvonta tapahtui käytännössä siis vihkitoimituksen välityksellä. Siinä olleissa vihkikysymyksissä avioliittoon aikovat toistivat papin valvonnassa vapaaehtoisena tahtonsa solmia avioliitto. Tämä vastasi yhteiskunnallista kihlausta eroten siitä kuitenkin siinä, että ensisijaisina toimijoina olivat papin valvoessa kihlakumppanit, eivät naittaja ja puhemies. Vihkikysymyksiä seuranneissa aviolupauksissa avioitujat ilmoittivat antavansa eli luovuttavansa itsensä toisilleen. Tämä vastasi yhteiskunnallista naittamista poiketen siitä kuitenkin siinä, että naittajan asemesta toimijoina olivat kihlakumppanit papin valvoessa. Avioliittosopimuksen vahvistaminen ja toimeenpano siirtyivät siis sukujen edustajilta kihlakumppaneille itselleen ja valvonta naittajalta papille. Seuraava vaihe oli sitten solmittavan avioliiton täytäntöönpaneva hääjuhla, johon pappi kirkon edustajana meni valvomaan tätäkin oikeudellista toimea. Näin kirkko kontrolloi kaikkia avioliitonsolmimisprosessin osia kosintaa lukuun ottamatta.²¹

Ristiriita yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliittoinstituution välillä ilmeni siinä, kuka saa kontrolloida avioliiton solmimista eri vaiheineen. Yhteiskunta halusi tähän tehtävään naittajan, kirkko taas papin. Vaikka kirkollinen avioliittoinstituutio sai yhä enemmän jalansijaa 1500-luvulle tultaessa, yhteiskunta ei antanut lainsäädännössään kirkolle virallista oikeutta valvoa yksin avioliiton solmimista, vaan naittajan oli aina oltava mukana. Käytännössä tämä tapahtui niin, että yhteiskunnallinen avioliiton solmimisprosessi

19 Esim. Knuutila 1990, 45–49; Korpiola 2009, 118–134 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

20 Esim. Knuutila 1990, 49–51; Korpiola 2009, 135–141 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

21 Esim. Knuutila 1990, 51–53; Korpiola 2009, 142–145 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

tapahtui ennen kirkollista vastaavaa. Kun pappi valvoi avioliiton solmimista vihkikysymyksissä, aviolupauksissa ja toimeenpanossa, naittaja oli edelleen mukana yhteiskunnan edustajana, vaikka hän ei enää siinä yhteydessä toiminutkaan aktiivisesti.²²

Avioliiton solmimiseen liittynyt ristiriita ei ollut ainoa yhteiskunnan ja kirkon välillä, sillä poliittisen ja kirkollisen eliitin suhteet olivat muutenkin jännittyneitä 1400-luvulla. Mahtisuvut ja kirkko kamppailivat näet monin eri tavoin poliittisesta vaikutusvallasta sekä maaomaisuudesta. Tässä yhteydessä poliittinen eliitti vastusti kirkon hengellisen vaikutusvallan kasvua.²³

Yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliitonäkemyksen yhteensulautuminen

Martti Luther rakensi oppinsa avioliitosta katolisen kirkon avioliitonäkemyksen varaan, mutta muutti sitä periaatteellisella tasolla avioliiton sakramenttiluonteen osalta. Vaikka Luther ei pitänyt avioliittoa Raamattuun perustuvana sakramenttina, hän kuitenkin säilytti avioliitto-opetuksessaan paljon katolisen kirkon ennen reformaatiota käyttämiä perusteita ja piti avioliittoa yhteiskunnallisena tapajärjestelmänä. Hän hyväksyi lisäksi avioeron tietyissä erityistapauksissa. Avioliitto oli Lutherin mukaan edelleen Jumalan säätämä ja ihmisen parhaaksi luoma sekä instituutiona että jokaisen yksityisen avioliiton osalta. Siten avioliitto oli myös kirkon hoitama jumalallinen instituutio. Hän painotti edelleen, että avioliiton oli perustuttava molempien siihen aikovien vapaaehtoiseen, julkisesti ilmaistavaan tahtoon. Vanhempien oli annettava suostumuksensa avioliiton solmijoille. Eettinen opastus avioliitossa elämiin oli Lutherilla paljon esillä. Hän tähdensi sitä, kuinka aviomiehen tuli elää perheen päänä puolison, jälkeläisten ja talouteen kuuluvien muiden henkilöiden kanssa.²⁴

Lutherin mukaan avioliiton perustana oli kihlaus, jossa molemmat siihen aikovat ilmaisivat julkisesti vapaaehtoisen suostumuksensa. Sen kirkollinen valvonta oli suotavaa, mutta ei välttämätöntä. Avioliitto alkoi edelleen hänen mukaansa silloin, kun kihlakumppanien aviollinen yhteiselämä toteutui ensimmäisen kerran. Näin solmittu avioliitto oli Lutherin näkemyksen

22 Esim. Knuutila 1990, 53–54; Korpiola 2009, 145–148 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

23 Esim. Nilsson 1999, 181–194.

24 Esim. Knuutila 1990, 263–279; Korpiola 2009, 263–272; Yli-Opas 2010, 62–65.

mukaan Jumalan edessä oikea ja vanhurskas huolimatta siitä, oliko kirkko mukana sen solmimisessa vai ei. Tämä näkemys on ymmärrettävä, koska hänen mukaansa avioliitto ei ollut sakramentti. Toisaalta hän ei poikennut tässä katolisen kirkon avioliittoteologiasta.²⁵

Ruotsalaiset reformaattorit Olavus ja Laurentius Petri toistivat sekä katolisen kirkon että Lutherin avioliitonäkemyksiä. Mikael Agricola oli samoilla linjoilla heidän kanssaan. Siten reformaatio ei tuonut varsinaista uutta aikaisempaan avioliiton ymmärtämiseen lukuun ottamatta avioliiton sakramenttiluonteen kieltämistä ja avioeron sallimista tietyin edellytyksin. Avioliitto oli siis edelleen yhteiskunnallinen tapajärjestelmä sukujen liittona sekä kirkollinen instituutio, joka solmittiin siihen aikovien vapaaehtoisesta tahdosta vanhempien suostumuksella sekä naittajan että papin valvonnassa. Edellisten vuosisatojen ristiriita jatkui yhä edelleen. Mikael Agricola käytti avioliitosta termiä *avioskesku*, joka tarkoittaa ”elää laillisesti, julkisesti keskenään”. Termi liittyi perinteisiin *hionelagh-* ja *äktenskap-*käsitteisiin sekä siihen, että avioliitto oli sekä yhteiskunnan että kirkon näkemyksen mukaan solmittava julkisesti. Siksi voi olettaa termin *avioskesku* olevan reformaatio-aikaa vanhempi, vaikka siitä ei olekaan kirjallisia todisteita.²⁶

Näkemys avioliitosta sekä yhteiskunnallisena että kirkollisena instituutiona säilyi lähes sellaisenaan 1500-luvun lopulla. Vuoden 1571 Kirkkojärjestys kuitenkin esitti, että yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliittoinstituution tuli sulautua ideologisesti yhteen. Tämä toteutui seuraavalla vuosisadalla, jolloin Ruotsiin muotoutui vähitellen kuninkaan absoluuttisen yksinvallan alainen yhtenäiskulttuuri. Koska kirkosta tuli tässä yhteydessä yhteiskuntaa vakauttava ja koossapitävä tekijä, sen avioliiton näkemys muuttui ymmärrettävästi identtiseksi yhteiskunnallisen avioliiton näkemyksen kanssa. Kirkko alkoi tällöin yksin kontrolloida avioliiton solmimisprosessia. Tämä ilmaistiin virallisesti vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laissa, joka määritteli virallisesti kirkollisen käsityksen avioliitosta normatiiviseksi. Samalla kirkon valvoma avioliiton solmiminen muuttui ainoaksi oikeaksi tavaksi aloittaa eli päättää juridisesti mainittu parisuhde. Aikaisempien vuosisatojen ristiriitatilanne yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliiton näkemyksen välillä vaihtui siis siihen, että kirkollinen käsitys tuli vallitsevaksi.²⁷

25 Esim. Knuutila 1990, 63–64; Korpiola 2009, 272–279 sekä niissä mainittu kirjallisuus.

26 Esim. Knuutila 1990, 38–39. Vrt. Korpela 2011, 27, jossa sanan ”avioskesku” sanotaan olevan 1500-luvulla syntynyt uudissana.

27 Esim. Lempiäinen 2004, 166.

Toisaalta tämä on tulkittavissa myös niin, että yhteiskunta kontrolloi kirkon välityksellä avioliittoa, sille olennaista instituutiota. Perusteena tälle tulkinnalle on, että Lutherin Vähässä katekismuksessa ollut kolmisäätyoppijärjestelmä muodostui yhdeksi moraaliseksi keinoksi taata yhteiskuntarauha. Yhteiskunta määräsi tästä näkökulmasta kaikista instituutioistaan kristinuskon luterilaisen tulkinnan mukaisesti. Avioliitto oli tässä yhteydessä olennainen, sillä kolmisäätyoppijärjestelmä ohjeisti moraalisesti perheestä ja siinä elämisestä. Se piti avioliittoa siten olennaisena osana yhteiskuntaa. Yhteiskuntarauhan ylläpitoon liittyi myös osaltaan Lutherin oppirakennelma kahdesta regimentistä, yhteiskunnan ja kirkon välisestä tehtävien jaosta, joka ilmensi Jumalan kahtalaista herruutta, maallista ja hengellistä, hänen maailmanhallinnassaan. Siihen kuului esivallan ylläpitämä ulkonainen säännönmukaisuus sekä kirkon Jumalan sanassa ja evankeliumissa julistama sisäinen järjestys. Sovelletuna avioliittoon tämä tarkoitti sitä, että kirkko vastasi Jumalan luoman avioliiton solmimisen valvonnasta ja yhteiskunta puolestaan sanktioista, joita aiheutui avioliitossa elävien tekemistä rikkomuksista, kuten esimerkiksi uskottomuudesta.²⁸

Tästä huolimatta Valtakunnan laki 1734 mainitsi kuitenkin edelleen perinteiset avioliiton solmimisprosessin vaiheet, jotka säilyttivät myös oikeudellisen luonteensa. Tilanne säilyi kirkollisen avioliiton solmimisen osalta samanlaisena 1700–1800-luvuilla, sillä kirkollinen avioliitonäkemys vakiintui tuolloin ainoaksi vallitsevaksi. Se takasi osaltaan myös yhteiskuntarauhan, mikä oli tärkeää Suomen haltuunsa saaneille venäläisille. Venäjän yhteydessä olleeseen Suomeen muutti ortodokseja, joiden vuoksi avioliiton solmimiseen liittyneet säädökset muuttuivat vähitellen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Ortodoksinen kirkko sai samanlaisen oikeuden valvoa avioliiton solmimista kuin luterilainen kirkko.²⁹

Suomeen 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa muuttaneet juutalaiset, muslimit sekä muiden kirkko- ja uskontokuntien jäsenet aiheuttivat avioliittolainsäädäntöön muutospainetta myös solmittavien avioliittojen valvonnan osalta. Tästä syystä katoliselle kirkolle sekä juutalaisille seurakunnille Helsingissä, Turussa ja Viipurissa myönnettiin vuonna 1917 ja Avioliittolaissa 1929 oikeus valvoa avioliiton solmimista. Muutkin rekisteröidyt kirkko- ja uskontokunnat saivat 1900-luvun kuluessa oikeuden valvoa jäsentensä avioliiton solmimista. Sen sijaan sellaiset kirkko- ja uskontokunnat, joille

28 Ks. esim. Hagen, 1998, 103–127.

29 Esim. Lempiäinen 2004, 166–167.

yhteiskunta ei antanut tätä oikeutta, eivät saaneet valvoa jäsentensä avioliiton solmimista. Sen teki yhteiskunnan tähän tehtävään määräämä viranomainen. Samoin yhteiskunta valvoi sellaisten avioliittojen solmimista, joissa toinen solmija kuului edellä mainitun valvontaoikeuden omaavaan kirkko- tai uskontokuntaan ja toinen puolestaan sellaiseen uskonnolliseen ryhmään, jolla tätä oikeutta ei ollut. Tämä kaikki avioliittoon ja sen solmimiseen liittynyt osoitti, että yhteiskunta alkoi muuttua aikaisempaa moniarvoisemmaksi. Yhteiskunta omaksui myös vähitellen uskontoneutraalin asenteen aikaisemman suhtautumisen asemesta, jossa kaikkia yhteiskunnan instituutioita oli tarkasteltu kristinuskon luterilaisen tulkinnan mukaisesti. Kirkolla ei enää voinut olla monopoliasemaa avioliiton solmimisen valvonnassa.³⁰

Yhteiskunta määritteli näin lainsäädännössään uudelleen avioliittoinstituution sisällön. Se ei enää ollut yksinomaan läntisen perinteen mukaisen kristinuskon, tarkemmin sanottuna luterilaisen tulkinnan mukainen, vaan yhteiskunnallinen. Tähän vaikutti myös se, että 1800-luvun lopulta alkanut ja 1900-luvulla käynnissä ollut eurooppalaisten aatevirtausten innoittama kirkollisen avioliittönäkemyksen muuttuminen korosti yksilöllisyyttä avioliiton solmimisessa. Avioliiton oli siksi perustuttava aitoon tunteeseen, ja siitä päättivät ainoastaan sen solmijat, elivätpä he sitten avio- tai avoliitossa. Tähän yhteyteen liittyi myös 1900-luvun loppupuolen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusideologian avioliittolainsäädäntöönkin otettu näkemys rinnastaa samaa sukupuolta olevien rekisteröity parisuhde ja avioliitto yhdenvertaisiksi. Tästä huolimatta luterilainen näkemys avioliittoinstituutiosta ja avioliiton solmimisen valvonnasta säilyi ainoan aidon asemassa koko 1900-luvun ajan. Vastaavuutena tälle on kihlauksen määrittely vuonna 1987 ”miehen ja naisen” ja vuonna 2016 ”kahden henkilön” avioliittosopimukseksi.³¹ Vaikka kihlauksella ei näin ollut samaa juridista merkitystä avioliiton perustavana oikeustoimena kuin aikaisemmin, sen perinteinen ymmärtäminen tärkeäksi avioliiton solmimisen kannalta jatkui edelleen.³²

Perinteen voimakkaan elämisen näkökulmasta on ymmärrettävää, että myös samaa sukupuolta olevien avioliiton solmimisesta on tullut suomalaisessa keskustelussa ristiriitoja herättävä teema. Keskustelun puheenvuoroissa on tuotu julki, että oikeusseuraamuksiltaan avioliiton kaltainen parisuhde tai -liitto ei ole todellinen sen solmijoiden kannalta, elleivät he saa kirkollista

30 Esim. Huttunen 1945, 51–55, 312–314; Lempiäinen 2004, 168.

31 AL 1929 (2016) 1:1 § 1 (16.4.1987/411, 20.2.2015/156).

32 Esim. Lempiäinen 2004, 168.

vihkimistä. Keskustelijat ovat myös korostaneet kirkollisen vihkimisen epäämisen olevan epäoikeudenmukaista ihmisoikeuksien kannalta.³³

Avioliittoa koskeneet lainsäädännölliset muutokset ja julkinen keskustelu 1900–2000-lukujen vaihteessa muuttivat aikaisemman avioliitonäkemyksen painopistettä tässä asiassa. Yhteiskunnallinen ja kirkollinen avioliitonäkemyksen olivat nyt ristiriidassa keskenään, ja kirkollisen katsomuksen avioliitosta miehen ja naisen välisenä parisuhteena oli väistyttävä. Kirkon piirissä käyty keskustelu osoittaa, että mielipiteet ovat jakautuneet. Osa keskustelijoista haluaa kirkon toteuttavan pelkästään yhteiskunnallista avioliitonäkemyksestä, osa taas haluaa pitää kiinni kirkon omasta vastaavasta katsomuksesta.³⁴ Viimeksi mainittu on kuitenkin perusteltavissa avioliiton solmimisen valvonnan osalta Avioliittolain määräyksellä ”kirkollisen vihkimisen muut ehdot ja muodot määrää se uskonnollinen yhdyskunta, jossa vihkiminen toimitetaan”. Tämän perusteella kirkko voi edelleen itse päättää, ketkä se vihkii ja miten se sen tekee.³⁵

Avioliittoon vihkiminen osana avioliiton solmimisen valvontaa

Avioliittoon vihkiminen on ollut kirkollisena toimituksena käytössä Suomessa todistettavasti 1200-luvun alkupuolelta lähtien. Sen toimittamisesta on annettu määräyksiä kaikkiaan kymmenessä kirkkokäsikirjassa, joista ensimmäiset ovat peräisin 1400-luvulta ja viimeinen vuodelta 2003. Nämä *vihkikaavat* antoivat normatiivisia ohjeita tämän toimituksen suorittamiseksi. Koska vihkikaavojen sisältö on ollut koko ajan kirkollisen esivallan määräämä ja niissä on ollut myös kirkko-oikeudellisia määräyksiä, vihkikaavat ovat osa kirkkolainsäädäntöä.³⁶

Avioliitto oli Jumalan säätämänä instituutiona 1300–1500-lukujen vihkikaavojen mukaan sakramentti. Sen sijaan avioliittoon vihkimistoimitus ei ollut sakramentti, vaan sen välittävä toimitus, joka valmisti ihmisiä ottamaan sakramentin siunauksen vastaan. Vihkikaavan yksi erityinen rukous,

33 Esim. Turunen 2015. Tässä keskustelupuheenvuorossa ei tullut esille ilmaisu ”oikeusseuraamuksiltaan avioliiton kaltainen parisuhde”. Tasavallan presidentti Sauli Niinistö on sen sijaan esittänyt mielipiteenään, että kaikista hetero- ja homoparien pysyvistä liitoista tulisi käyttää käsitettä pariliitto avioliitto-termin asemasta. Esim. Saarinen 2017.

34 Esim. Askola 2014; Turunen 2015.

35 AL 1929 (2016) 4:16 § 1 (16.4.1987/411).

36 Esim. Knuutila 2005, 76–89.

morsiusprefaatorukous, aktualisoi avioliiton sakramentin vihittäville. Avioliiton sakramenttiluonteen takia vihkikaavoissa tähdennettiin aviokuulutusten suorittamista sekä vihkikysymyksiä ja aviolupauksia solmittavan avioliiton edellytyksenä. Niissä oli avioliiton sakramenttiluonnetta tähdentäviä rukouksia, siunauksia ja Raamatun kohtia. Vihkikaavaan sisältyi myös ohjeet papin toimimisesta häjjuhlassa johdatettaessa morsiuspari häävuoteeseen.³⁷

Vaikka reformaatio ei enää pitänyt avioliittoa sakramenttina, monet kato-
listen vihkikaavojen siihen liittämät elementit eli kaavan osat säilyivät reformaation jälkeen 2000-luvun alkuun saakka periaatteessa samanlaisina. Näitä elementtejä olivat kuulutukset, vihkikysymykset, aviolupaukset, rukoukset, siunaukset sekä Raamatun kohtien lukeminen. Morsiusprefaatorukous oli käytössä alkuperäisen merkityksensä kuitenkin menettäneenä 1900-luvun loppuun saakka. Häätalossa suoritettu morsiusparin häävuoteeseen johdattaminen harvinaistui 1700-luvulla hävitäkseen kokonaan seuraavalla vuosisadalla.³⁸

Kokoavasti voi todeta, että kirkollinen avioliittoon vihkimistoimitus sisälsi 1300-luvulta 2000-luvun alkuun kolme pääosaa. Niistä ensimmäinen on niin kutsuttu *kopulaatio- eli yhteenliittämisa*, jossa avioliitto solmittiin oikeudellisesti. Sulhanen ja morsian sitoutuivat vihkikysymysten välityksellä papin valvonnassa avioliittoon, ja morsian vastaanotti sulhasen hänelle antaman sormuksen solmittavan avioliiton symbolina. Avio- eli sormuslupauksia saatettiin myös käyttää tässä yhteydessä. Toisena vihkitoimituksen osana oli rukousosa eli esirukoukset sulhasen ja morsiamen sekä heidän solmimansa avioliiton puolesta. Vihkipari ja heidän solmimansa avioliitto siunattiin rukousosassa. Raamatun lukeminen sekä vihkipuhe kuuluivat vihkitoimituksen kolmanteen osaan, opetusosaan, jossa vihkipari sai kristillistä avioliitto-opetusta.³⁹

Ristiriita avioliiton solmimisen kontrolloinnissa näkyi myös siinä, että vihkitoimituksen kopulaatio-osa suoritettiin kirkon ovella tai asehuoneessa eli yhteiskunnan ja kirkon rajalla. Tämä ilmensi sitä, että yhteiskunta ei hyväksynyt kirkollista vihkimistä viralliseksi avioliiton päättäväksi toimeksi. Vihkitoimituksen siunaavat osat suoritettiin sitten sisällä kirkossa kuoriaidan äärellä ja sisällä kuorissa. Viimeksi mainittu paikka ilmensi vihkitoimituksen sakramentin välittävää luonnetta. Toimituksen viimeinen vaihe tapahtui häätalossa. Kirkollisen avioliittoinstituution vahvistuminen näkyi 1600-luvulla

37 Esim. Knuutila 1990, 603–624.

38 Esim. Lempiäinen 2004, 184–204.

39 Esim. Lempiäinen 2004, 179–184.

siten, että vihikikysymykset ja aviolupaukset suoritettiin kaavan muiden elementtien ohella sisällä kirkossa, alttarin ääressä.⁴⁰

Vihkikaavojen ohella avioliitto-opetus on pirstaloitunut 1500-luvulta 2000-luvun alkuun moniin eri kirkollisiin käyttö- ja ohjekirjoihin, kuten esimerkiksi virsikirjoihin, Katekismuksen huoneentauluun, piispojen ohjeisiin ja kannanottoihin sekä hengelliseen kirjallisuuteen. Opetus on tiivistäen pitänyt sisällään näkemyksen Jumalasta avioliiton asettajana ja hänen luomistyönsä jatkajana. Tästä syystä näkökulmina ovat olleet myös seksuaalisuus ja perhe-elämä sekä avioliitto instituutiona ja yhteiskunnan perusyksikkönä. Viimeksi mainittuun on liittynyt miehen ja naisen yhdenvertaisuuden ja siihen perustuvan sukupuolieroista riippumattoman kumppanuuden korostaminen ”rakkauden ja uskon elämänkoulussa”. Näkökulmana on ollut myös tähdentää avioliiton suojaavan siinä elävät aviorikokselta eli kuudennen käskyn rikkomiselta, koska sen laillinen side sitoo heidät ja perheen jälkikasvuineen yhteen. Aviorikoksen maininta on ollut vuoteen 1948 saakka tärkeää, sillä se on siihen saakka määrätty rikoslaissa rangaistavaksi teoksi. Aviopuolisoiden yksilöllisyyden korostaminen on tullut esiin uutena elementtinä vasta 1900-luvun loppupuolella.⁴¹

Kooten voi todeta, että suomen kielen sana *vihkiä* kuvaa avioliiton kirkollista solmimista. Teonsana vihkiä on tarkoittanut reformaatiosta alkaen synonyymia käsitteelle *siunata*, *rukoilla* ja *opettaa*. Tämä perustuu reformaation korostamaan kristilliseen avioliitonäkemykseen, jonka mukaan kirkon tehtävä on siunata solmittava avioliitto. Se pohjautuu molempien siihen aikovien vapaaehtoiseen suostumukseen, joka pannaan täytäntöön aloittamalla avioelämä. Näin solmitun avioliiton siunaaminen tarkoittaa käytännössä Jumalan siunauksen pyytämistä, avioparin puolesta rukoilemista sekä avioelämän teologisten ja eettisten näkökohtien opettamista. Viimeksi mainittuihin on aikaisempina vuosisatoina kuulunut erityisesti sen korostaminen, että avioliiton tarkoituksena on Jumalan luomana jatkaa hänen luomistyötään lisäämällä ihmissukua. Näin teonsanat siunata ja rukoilla sisältänyt termi vihkiä liittyy olennaisesti perinteiseen, kaikkialla maailmassa olevaan näkemukseen avioliitosta miehen ja naisen välisenä suhteena.

40 Esim. Knuutila 1990, erityisesti 290–292, 619–624; Lempiäinen 2004, 199–201, 202–203, 209.

41 Esim. Yli-Opas 2010, 123–172.

Johtopäätökset

Tässä artikkelissa on tarkasteltu yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliitonäkemyksen välistä suhdetta Suomessa 800 vuoden perspektiivillä. Tutkimusaineistona on käytetty erityisesti sellaisia oikeussäännöksiä, jotka ovat määränneet avioliittoinstituutiosta yhteiskunnassa ja kirkossa. Huomio on tällöin kiinnitetty erityisesti avioliiton määrittelyyn ja sen solmimiseen liittyviin yhteiskunnallisiin ja kirkollisiin säännöksiin sekä niiden väliseen suhteeseen liittyneeseen vuorovaikutukseen ja ristiriitoihin. Avioliiton solmimisen yhteydessä on tarkasteltu myös avioliittoon vihkimistä.

Ruotsin yhteiskunnallinen lainsäädäntö piti avioliittoa kahden suvun välisenä sopimuksena. Tästä syystä monivaiheinen avioliiton solmiminen, *avioliiton solmimisprosessi*, oli itse asiassa kauppasopimusluonteinen oikeustoimi aiesopimuksineen, sopimuksen vahvistamisineen sekä toimeen- ja täytäntöönpanoineen. Kirkollisen, kanonisessa oikeudessa ilmaistun avioliitonäkemyksen eli -teologian mukaan avioliitto oli sakramentti, Jumalan itsensä asettama ja siunaama. Koska avioliitto oli tästä syystä purkamaton, kirkon tuli valvoa sen solmimista tutkimalla mahdolliset avioesteet ja varmistamalla se, että sulhanen ja morsian halusivat solmia sen vapaaehtoisesti oman tahtonsa mukaisesti. Tämä tapahtui erityisesti avioliittoon vihkimisen yhteydessä olleissa kuulutuksissa, vihkikysymyksissä ja aviolupauksissa. Kanonisen oikeuden avioliittoteologia oli kristinuskon juurtumisen myötä vuorovaikutuksessa yhteiskunnalliseen lainsäädäntöön, johon sisältyi joitakin kanonisen oikeuden avioliittosäännöksiä.

Tämä oli sikäli luonnollista, että yhteiskunnan kristillistyessä kirkon vaikutusvalta levisi kaikkiin yhteiskunta- ja kansankerroksiin ja lisääntyi siksi inhimillisessä kulttuurissa monella eri tavalla. Se näkyi esimerkiksi lainsäädännössä sekä siinä, että kirkko sai verovapauden ja laajan maaomaisuuden.

Vuorovaikutus ei ollut kuitenkaan ristiriidaton, sillä yhteiskunnallisen ja kirkollisen avioliittoinstituution välillä oli kitkaa siitä, kuka saa kontrolloida avioliiton solmimista eri vaiheineen. Yhteiskunta halusi naittajan tähän tehtävään, kirkko taas papin. Yhteiskunta ei antanut lainsäädännössään kirkolle virallista oikeutta yksin valvoa avioliiton solmimista, vaan naittajan oli aina oltava mukana. Hän oli mukana yhteiskunnan edustajana silloin, kun pappi valvoi avioliiton solmimista vihkikysymyksissä, aviolupauksissa ja toimeenpanossa.

Yhteiskunnan kristillistymisestä huolimatta se ei siis sallinut olennaisiksi katsomiensa instituutioiden muuttua. Tämä on ymmärrettävää myös poliittisen

ja kirkollisen eliitin jännittyneiden suhteiden näkökulmasta. Ongelman ytimessä oli kysymys poliittisesta vaikutusvallasta sekä maaomaisuudesta. Tästä syystä kirkon hengellisen vaikutusvallan kasvu oli poliittiselle eliitille epämieluisia.

Reformaatio ei sinänsä tuonut tähän ristiriitaan muutoksia, mutta 1500-luvun lopulla käynnistyi kehitys, jonka tuloksena yhteiskunnallinen ja kirkollinen avioliitonäkemys muuttuivat identtisiksi. Yhtenä syynä tähän oli 1600-luvulla muotoutunut Ruotsin yhtenäiskulttuuri, jossa kuninkaalla oli absoluuttinen yksinvalta. Koska kirkosta tuli silloin yhteiskuntaa vakauttava ja koossapitävä tekijä, sen avioliitonäkemys samaistui yhteiskunnalliseen. Tämä näkyi vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laissa, jossa kirkollinen avioliiton solmiminen eli vihkiminen tuli ainoaksi mahdolliseksi tavaksi päättää solmittavasta liitosta juridisesti.

Toisaalta valtio kontrolloi nyt kirkon välityksellä myös avioliittoa. Tämä on ymmärrettävää siksi, että avioliitto korostui Vähän katekismuksen kolmisäätyoppijärjestelmään olennaisesti kuuluneessa moraalisisessa ohjeistuksessa perheestä ja siinä elämisestä. Avioliitto oli kolmisäätyoppijärjestelmän mukaan olennainen osa yhteiskuntaa. Kahden regimentin oppirakennelma selittää puolestaan sitä, että kirkko huolehti Jumalan säätämän avioliittoinstituution solmimisen valvonnasta ja yhteiskunta edelleen avioliitossa tapahtuneiden rikosten rankaisemisesta.

Venäjän vallan aikana Suomeen muutti ortodoksista väestöä, jonka avioliiton solmimista ortodoksinen kirkko Venäjän valtionkirkkona valvoi. Sallimalla tämän yhteiskunta muutti myös avioliitonäkemystään siitä, että yksi tapa päättää avioliitosta oli ainoa oikea. Juutalaisten ja muslimien maahan muutto lisäsi uskonnonvapauden ohella painetta muuttaa tätä vielä entisestään. Muutos kiteytyi Avioliittolaissa 1929, jossa yhteiskunnallinen avioliitonäkemys sai normatiivisen aseman. Yhteiskunta antoi sen osoitukseksi tietyille, tarkoin määrätyille kirkko- ja uskontokunnille oikeuden vihkiä jäseniään avioliittoon. Mikäli avioliiton solmijat eivät kuuluneet yhteenkään tällaiseen kirkko- tai uskontokuntaan, yhteiskunta valvoi siviilivihkimisellä heidän avioliiton solmimistaan. Tästä huolimatta perinteet säilyivät ennallaan ja ihmiset mielsivät koko 1900-luvun ajan kirkollisen vihkimisen juridisesti ainoaksi oikeaksi tavaksi solmia avioliitto.

Kirkollinen avioliiton solmimisen valvonta tapahtui käytännössä siten, että pappi toimitti avioliittoon vihkimisen. Ennen reformaatiota avioliittoon vihkiminen oli sakramentin välittävä toimitus. Siihen sisältyi myös avioesteiden selville saamisen varmistava kuulutus sekä avioliiton solmimisen edellytyksenä

vihkikysymykset ja aviolupaukset. Viimeksi mainitut kolme vihkikaavan elementtiä ovat sisältyneet myös reformaation jälkeisiin vihkikaavoihin. Niissä on ollut, kuten myös ennen reformaatiota rukouksia, siunauksia ja vihkiparia opettavia elementtejä. Vihkitoimituksen suorituspaikat ilmensivät 1600-luvun alkuun saakka edellä mainittua yhteiskunnan ja kirkon välistä ristiriitaa avioliiton solmimisen valvonnassa.

Yhteiskunnan muutos moniarvoisemmaksi ja uskontoneutraaliksi on luonnollinen selitys sille, miksi kirkolla ei enää voinut olla monopoliasemaa avioliiton solmimisen valvojana. 1900-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa mukaan on tullut myös se, että yhteiskunta rinnastaa perinteisen käsityksen avioliitosta ja tulkitsee sen uudella tavalla juridisesti identtiseksi samaa sukupuolta olevien rekisteröidyn parisuhteen tai -liiton kanssa. Tämä on aiheuttanut hämmennystä, koska kirkollinen vihkiminen on säilynyt perinteen voimasta ihmisten mielessä ainoana oikeana tapana solmia avioliitto.

Teonsana *vihkiä* on liittynyt perinteiseen avioliittoteologiaan ja on monimerkityksinen käsite. Siksi sen ymmärtäminen ainoastaan siunaustoimitukseksi ei ole historian valossa ongelmatonta. Tästä näkökulmasta avioliittoon vihkimisessä ei ole kysymys ainoastaan kahdelle yksilölle suoritetusta toimituksesta vaan avioliittokäsitteen ymmärtämisestä laajemmin. Tästä syystä on ymmärrettävää, että avioliittoa sakramenttina pitävien kirkkokuntien sekä suomalaisten perinteisen avioliitonäkemyksen kannattajien on vaikea, ellei jopa mahdoton hyväksyä siihen yhteiskunnalliseen näkemykseen perustuvaa kantaa, jonka mukaan samaa sukupuolta olevien avioliiton kaltainen parisuhde tai -liitto saisi samanlaisen vihkimisen kuin miehen ja naisen välinen avioliitto.

Tarkasteltavan 800 vuoden aikana voidaan karkeasti hahmottaa kolme ajanjaksoa. Ensimmäisellä ajanjaksolla 1200-luvulta 1600-luvun lopulle yhteiskunnallinen avioliitonäkemyks oli vallitseva, mutta kristillinen avioliittoteologia vaikutti siihen. Se sai entistä painavamman aseman kirkon tullessa 1600-luvulla yhteiskunnan koossapitäväksi tekijäksi. Yhteiskunnallinen ja kirkollinen avioliitonäkemyks sulautuivat yhdeksi toisella jaksolla 1700-luvun alusta 1900-luvun alkuun niin, että kirkollinen avioliitonäkemyks oli hallitseva. Yhteiskunnallinen avioliitonäkemyks tuli jälleen vallitsevaksi kolmannella jaksolla 1900-luvun alusta 2000-luvun alkuun. Avioliitto on siis heijastanut näin yhteiskunnan ja kirkon välisiä suhteita koko tänä aikana.

Tarkastelu on osoittanut, että kirkolla ja yhteiskunnalla on ollut koko ajan omat avioliitonäkemyksensä. Niiden ei historian valossa tarvitse olla sopusoinnussa, vaan ne voivat elää ristiriidatta yhdessä niin, että sekä yhteiskunta että kirkko pitävät kiinni omasta avioliitonäkemyksestään.

Lähteet ja kirjallisuus

Askola, Irja

2014 Piispa Irja Askola. Keskustelu avioliittolain muutoksesta käy vilkkaana. Hyvä niin! Tässä oma panokseni keskusteluun 25.6.2014. – Facebook. <https://www.facebook.com/piispa.irja.askola/posts/681290148612927> (viitattu 7.12.2016).

Avoliitto

2016 Avoliitto. – Kielitoimiston sanakirja. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80> (viitattu 2.12.2016).

Avoliitto vs. avoliitto

2016 Avoliitto vs. avoliitto. 15 keskustelua 3.7.2011 teemasta ”avioliitto vs. avoliitto”. – Vauva. http://www.vauva.fi/keskustelu/1426546/ketju/avioliitto_vs_avoliitto (viitattu 7.12.2016).

Avoliittolaki

1929 Avoliittolaki 234/1929. (Alkuperäinen versio.) – Finlex. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1929/19290234> (viitattu 4.12.2016).

1929 Avoliittolaki 234/1929. (Ajantasainen versio, jossa on säätämisen (2016) jälkeen tehdyt lainmuutokset ja -täsmennykset.) – Finlex. <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1929/19290234> (viitattu 4.12.2016).

Avoliitto

2016 Avoliitto. – Kielitoimiston sanakirja. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80> (viitattu 2.12.2016).

Germaanit

2016 Germaanit. – Wikipedia. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Germaanit> (viitattu 12.12.2016).

Hagen, Kenneth

1998 Luther's Doctrine of the Two Kingdoms. – *Reformation Revival. A Quarterly Journal for Church Leadership* 7(4), 103–127.

Heikkilä, Markku & Heininen, Simo

2016 *A History of the Finnish Church*. Kirjokansi 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Helka-tietokanta

2016 Helka-tietokanta. Hakusana *avioliitto*. <https://helka.finna.fi/Search/Results?lookfor=avioliitto&type=AllFields&limit=20&sort> (viitattu 8.12.2016).

Huttunen, Oiva

1945 Avioliittolaki ynnä siihen liittyvät lait ja asetukset. Julkaissut ja selityksillä varustanut Oiva Huttunen. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Instituutio

2016 Instituutio. – Wikipedia. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Instituutio> (viitattu 7.12.2016).

Knuutila, Jyrki

1990 Avioliitto oikeudellisena ja kirkollisena instituutiona Suomessa vuoteen 1629. Diss. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 151. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

1991 Luomisteema läntisen tradition mukaisissa suomalaisissa vihkikaavoissa keskiajalta 1900-luvun lopulle. – Teologinen Aikakauskirja 5/1991, 458–468.

2005 Kirkkokäsikirjojen ja kirkko-oikeuden välinen suhde Suomessa 1400-luvun lopulta 2000-luvun alkuun. – Kirkko Taide Viestintä. Markku Heikkilän juhla-kirja. Toim. Sari Dhima. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 197. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. 75–93.

2006 Kristillistymisen aika Suomessa – keskiaika. – Kristinusko Suomessa. Karjalan teologisen seuran, Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran ja Joensuun yliopiston symposiumissa marraskuussa 2005 pidetyt esitelmät. Toim. Aappo Laitinen. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura. 62–102.

Korpela, Jukka

2011 Miesparin siunaaminen. Viisi ortodoksista keskiaikaista rukousta. Helsinki: Arator.

Korpiola, Mia

1999 An Uneasy Harmony. Consummation and Parental Consent in Secular and Canon Law in Medieval Scandinavia. – Nordic Perspectives on Medieval Canon Law. Ed. by Mia Korpiola. Helsinki: Publications of Matthias Calonius Society II. 125–150.

- 2009 *Between Betrothal and Bedding. Marriage formation in Sweden 1200–1600.* Diss. Leiden & Boston: Brill.
- Korpiola, Mia (ed.)
2011 *Regional Variations in Matrimonial Law and Custom in Europe.* Leiden: Brill.
- Lempiäinen, Pentti
2004 *Pyhät toimitukset.* 4. uud. p.. Helsinki: Kirjapaja.
- Meyendorff, Johannes
1978 *Avioliitto: ortodoksin näkökulma.* Joensuu: Ortodoksinen veljestö.
- Nilsson, Bertil
1998 *Sveriges kyrkohistoria. 1. Missionstid och tidig medeltid.* Stockholm: Verbum.
- Pylkkänen, Anu
2012 *Vaihtoehto avioliitolle. Seksuaalisuudesta yhteistalouden sääntelyyn.* Helsinki: Vastapaino.
- Rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat, joilla on vihkimisoikeus
2016 *Rekisteröidyt uskonnolliset yhdyskunnat, joilla on vihkimisoikeus.* <http://uskonnonvapaus.fi/artikkelit/vihkimisoikeudet.html> (viitattu 10.12.2016).
- Saarinen, Reija
2017 *Sauli Niinistö olisi hylännyt avioliitto-sanankokonaan. Pariliitto ei olisi loukannut ketään.* – Voice.fi. <https://www.voice.fi/viihde/sauli-niinisto-olisi-hylannyt-avioliitto-sanankokonaan-pariliitto-ei-olisi-loukannut-ketaan-140123> (viitattu 23.3.2017).
- Sacraments
2016 *Sacraments.* – *The Catholic Encyclopedia.* <http://newadvent.org/cathen/13295a.htm> (viitattu 10.12.2016).
- Salonen, Kirsi
1999 *Finnish Illegal Marriages 1449–1523. Nordic Perspectives on Medieval Canon Law.* Ed. by Mia Korpiola. Helsinki: Publications of Matthias Calonius Society II. 151–167.
2002 *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages. The Example of the Province of Uppsala 1448–1527.* Helsinki: Suomalaisen tiedekatemian toimituksia 313.

2009 Synti ja sovitus, rikos ja rangaistus. Suomalaisten rikkomuksista keskiajalla. Historiallisia tutkimuksia 249. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Sihvo, Jouko

1976 Avioliitto ja avioero. Tutkimus eräistä avioliittoa ja avioeroja koskevista käsityksistä ja käyttäytymismuodoista 1940-luvun lopusta lähtien Suomessa. Kirkon tutkimuslaitos Sarja A 30. Tampere: Kirkon tutkimuslaitos.

Turunen, Pasi

2015 Asiantuntijat myöntävät. Sukupuolineutraali avioliittolaki on uhka uskonnonvapaudelle. 10.3.2015. – Patmos blogi. http://www.patmos.fi/blogi/kirjoitukset/675/asiantuntijat_myontavat_sukupuolineutraali_avioliittolaki_on_uhka_uskonnonvapaudelle (viitattu 7.12.2016).

Yli-Opas, Antti

2010 Avioliiton teologia Englannin kirkossa ja Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vuosina 1963–2006. Diss. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 112. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.